

VARSÁNYI ATTILA

Így láttuk mi

A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK HÓDMEZŐVÁSÁRHELYE
IRODALMÁR VENDÉGEI SZEMÉVEL

Greza Ferenc emlékére

Hódmezővásárhely és a literatúra megszámlálhatatlan szállal kötődik egymáshoz. Mindez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az egyes korszakok magyar irodalmának nagyjai rendszeresen megjelentek az alföldi mezővárosban, hanem abban is, hogy közülük sokan önálló írásban állítottak emléket a városnak. Ezekkel az emlékekkel még akkor is foglalkozni kell, ha sok történész kételkedve közelít a témához, annak szubjektív, gyakran általánosító és elnagyoló, politikai és hangulati alapon akár torzításra is hajlamos mivolta okán. A Hódmezővásárhely történetével foglalkozó kutatók mégsem negligálhatják e leírásokat, lévén éppolyan korfestő szereppel bírnak, mint egy-egy jól sikerült fénykép: csak egy szeletét mutatják meg az igazságnak, gyakran tényleg torzítva, de a részben sokszor megtalálható az egész. És – tetszik, nem tetszik – e műfaj némely kitétele (ld. *Paraszt Párizs*) sokkal inkább megmarad az utódok tudatában, mint bármely remekül megírt történeti munka forrásokkal bőven alátámasztott és megindokolt summás megállapítása...

Paraszt Párizs

A *Paraszt Párizs* kitétel 1909-ben született a neves író, újságíró Bródy Sándor (1863–1924) tollából. Bródy Egerben látta meg a napvilágot, szegény zsidó kereskedőcsalád leszármazottjaként, középiskolai tanulmányait be sem fejezve írni kezdett, majd 1890-től Budapesten újságíró. Dolgozott a *Budapesti Hírlap*nál, a *Hétnél* és a fővárosi *Jövendő* című hetilap szerkesztőjeként, miközben novelláskötetekkel, színművekkel és önálló folyóirattal is jelentkezett.

Az *Újság* című lap 1909. június 23-ai számában több mint 10 évvel korábbi, 1896-os vásárhelyi tartózkodásának élményeit idézte fel, *Följegyzések* című cikkében. A bevezetőben említett hitelességi problémával maga Bródy is tisztában volt: „Mindezek természetesen általánosságok, lazán összekapcsolt impressziók, amelyeket pár nap alatt szereztem, sok esztendő előtt, nem merek esküdni egyikre is”. Írásával a 19. század utolsó évtizedének híres-hírhedt vásárhelyi bűnesete, a Jáger Mari-féle mérgezőesetű bűnper újabb fejleményeire (a kuruzsló 1909-es, másodszori

letartóztatására) reagált, a témához illő, de igen sötétre sikerült tónusokat és metaforákat alkalmazva. „A hely, ahol [Jáger Mari] élt, az úgynevezett paraszt Párizs, egy óriási kiterjedésű és népeességű falu, amelyben úgyszólván mindenki a búza által és a búzáért él. A földdel jóllakott és földéhes parasztok sehol úgy meg nem borzasztottak, mint e helyen. Gőg és gyűlölködés cikázik ki a férfiszemekből; az asszonyokéból más, amit nem tudok nevén nevezni. A magyar paraszt nem érzi és én nem értem, nem tudom hová tenni ezeket a hosszúcopfos, szép vásárhelyi leányokat!”

Bródy a Jáger Mari-féle esetért nem csupán a férjeiket megmérgező, szaktanácsért és porokért Jáger Marihoz fordul („Mit kínlódsz vele?! *Étesd meg!*”) vásárhelyi asszonyokat tette felelőssé. A bűncselekmények oka és célja az esetek döntő többségében ugyanis a biztosítási csalás volt: a Vásárhelyen működő számtalan temetkezési vállalatnál történő fondorlatos pénzszerzés. „Fáztam e várostól, amelynek pedig vastag a levegője a forró homoktól. Alig hogy el tudtam olvasni a boltok cégtábláit és azt, hogy minden harmadik üzlet: halottal kereskedik. A legszebb nevű és legislegelsőbb temetkezési intézetek, mindent és mind többet ígérők. Úgy tetszett nekem akkor, hogy az egész Hódmezővásárhely a temetés kedvéért él és csakis erre volt berendezve. Itt élt és működött Mari néni.”

A cikk hatalmas botrányt kavart. A helyiek joggal érezhették megsértve magukat, s ennek megfelelően többfrontos támadást indítottak a szerző és naturalista írása ellen, melyben a Paraszt Párizs nem egyéb, mint a bűnök és érzékek világa. A *Vásárhelyi Reggeli Újság*, valamint a *Vásárhely és Vidéke* már három nappal később sajtópert reklamált. A *Magyarország* című lapban Szathmáry Tihamér vásárhelyi rendőrkapitány, a *Reggeli Újság* és a *Budapesti Hírlap* hasábjain Vetró Lajos Endre tanácsnok, a *Vásárhely és Vidékében* közölt folytatásos írásában pedig Szappanos Mihály tiszti főorvos sértegette vissza Bródyt, kinek oldalán csak egy volt vásárhelyi színész is szállt ringbe a *Kolozsvári Hírlap*ban tett nyilatkozatával. A helyiek azonban nem álltak meg e ponton. A város törvényhatósági bizottsága rendkívüli közgyűlésen tárgyalta az ügyet, végül Csáky Lajos főügyész javaslatára csak a kolozsvári cikk írója ellen indítottak sajtópert, mivel Bródy írása konkrét rágalmakat nem tartalmazott.

Bródy Sándor személyeskedésbe és beképzeltségbe hajló választát a *Szegedi Napló* július 8-ai száma közölte: „Fura emberek azok ott lenn abban a különben jó magyar levegőben. Ők az angyalcsinálók, a mérgezők, a szent házasság megrontói [...] és engem vádolnak rontással, perverzítással. Hát ez mulatságos. Elvégre mégis csak ők laknak Vásárhelyen és az én magyarjaim hódították meg a berlini közönséget!” Az *Újság* július 11-ei számában a fejéhez is vágott személyeskedés vádját visszautasította, önmagát is okolva a félreértésért. A felemás bocsánatkérés mellett azonban nem titkolja, hogy Hódmezővásárhelybe a magyar maradiság gyűlölt világát érezte bele, hogy a várost inkább tekintette e szempontból szimbólumnak, mint egyedi véletlennek. „És arról sem én tehetek, hogy a sokszoros emberölés bűnében talált, ezért sok esztendei fegyházat ült Jáger Mari hazajön a városba és akadnak ott emberek, akik az általa preskribált orvosságot beveszik! A napsütéses, hatalmas helyen mégis csak sötét és nyirkos foltoknak kell lenni. Minden városban vannak ilyenek, ezeket meg kell nézni. Nem puha kézzel bekaparni, hanem egy jóakarátú és nem bátortalan orvos módjára: belevágni a rossz sebbe. Hadd vérezzen, hadd fájjon!”

Az egyre parttalanabbá váló vitát végül *Ady Endre* (1877–1919) vitte egészen más síkra, s oldotta meg a maga sajátos módján. Ady nem kívánt döntőbírává válni: egyformán bírálta a helyiek „szűk horizontját”, a tömegektől elzárkózó, gyökértelen gőgöt és a „budapesti skriblerek” csúfolódását. Döntés helyett inkább új értelmet adott a Bródy tollából a bűnné növvő gőg és gyűlölet jelképévé váló, bíráló Paraszt Párizs kitételnek, belevarázsolvva a maga Párizs-szimbólumát: az intellektuális fogékonyságot, az izzó tudásvágyat, a kulturális haladás akarását. A *Jövendő* nevű vásárhelyi folyóirat 1910. március 15-ei számában megjelent *A két Páris* című cikkében a következőket írja az éppen induló lap szerkesztőjéhez: „Hát addig csúfolták paraszt Páris-nak Hódmezővásárhelyt a budapesti skriblerek, hogy a „paraszt Páris” hirtelen beszéltetni kezd magáról, mint a magyar intellektuális forradalom új sánchelye. Nem tudok szebbet és jobbat mondani, mint hogy engem lepett meg legkevesébbé Hódmezővásárhely ébredése, kulturális nyugtalan-sága s az „A Jövendő”. Így kellett történnie s így lesz ez még sok olyan elátkozott szögletében Hunniának, ahol ma még csak halál s legföljebb egy kis prüszkölő bosszúság lakoznak. Itt, Párisban, hova sok magyar csalódással rejtőztem el, olvasom az „A Jövendő”-t s néha-néha örömet érzek. Ritka eset ez, hogy én örüljek tudniillik, de az Önök lapja örvendezésre méltó. Hiszen Budapesttől Orsováig voltaképpen minden, ami van, csak kezdet, de khaotikus, nyugtalan és ennél fogva minden szépet ígérő. Magyarországon ma az a fontos, hogy az emberek ne aludjanak tovább s ha alusznak is még, de legalább nyugtalan álmaik legyenek. Biztos, mert ez törvény, hogy a mi mai kultúriparkodásunk is majdan a Nyugaton már észlelhető reakcióval fog járni. De, istenem, még olyan messze vagyunk a csalódásoktól, hogy gazember az, akinek nálunk nincs hite. Tehát: előre, a forradalom nevében, melynek székhelye az a Páris, honnan testvéri szeretettel küld üdvözetet a másik Párisnak – Hódmezővásárhelynek.”

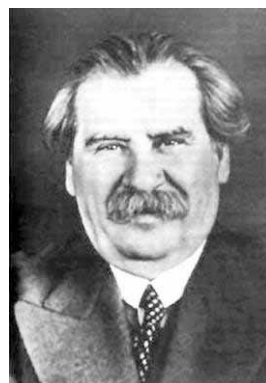
Ez a magyar kultúra

Móricz Zsigmond (1879–1942) és Hódmezővásárhely kapcsolata sem kezdődött túl jól. Az *Est* 1923. szeptember 2-ai számában jelent meg az író *Ez a magyar kultúra!* című cikke, a sokatmondó *Hatvanezer lakosú városban egy könyvet sem vesznek* alcímmel. „A kiadóim már tíz éve panaszoznak, hogy Hódmezővásárhely az én könyveim számára nem létező terület. De más könyvei számára is. Ha egy regényt kinyomnak háromezer példányban, úgy kell kalkulálniok, hogy Hódmezővásárhelyen senki sem fog belőle megvenni egyetlenegy példányt sem.” Móricz írása Bródy Sándoréhoz hasonló felzúdulást váltott ki Vásárhelyen, az előző esethez hasonlóan válaszcikkeket generálva, szintúgy nem kevés alappal.

Móricz írása ti. egy könyvkereskedő (véltetően Weisz László) adatai alapján született meg, miközben a városban Weiszen kívül Nemes Árminnak, Posztós Pálnak és Dura Lajosnak is volt – igaz, papír- és írószer-kereskedéssel egybekötött – könyvüzlete. Emellett könyvügynökök járták az országot, akik Vásárhelyre is gyakran eljutottak, sokan tőlük vásárolták meg a köteteket, miközben a társadalmi egyesületek és a nagyobb könyvtárral

rendelkező magánszemélyek nem a helyi kereskedőktől, hanem a közeli Szegeden, esetleg a fővárosban szerezték be az őket érdeklő műveket. Ráadásul sokkal komolyabb probléma volt, hogy a – főleg olvasókörei nagy száma miatt – kimondottan „olvasóvárosnak” tekintett Hódmezővásárhely lakosaira a korszak súlyos gazdasági körülményei közepette nem annyira az olvasási kedv, mint inkább a könyvvásárláshoz szükséges pénz hiánya volt jellemző. Ahogy az egyik helyi gimnáziumi tanár fogalmazott 1932-ben az őt a magyar írók műveiből összeállított sorozattal megkereső könyvügynöknek: „szüksége volna ugyan e művekre, sőt az első sorozat már meg is van neki, de újabb havi két pengővel megterhelnie a költségvetését tiszta lehetetlenség, hiszen nem tud a gyermekeinek harisnyát sem venni...”.

Móricz és a város kapcsolata idővel rendeződött, amit jelez, hogy az író több alkalommal is ellátogatott Vásárhelyre, melyekről különböző írásaiban be is számolt: összesen 14 riportja jelent meg Hódmezővásárhelyről. Országjáró körútjának vásárhelyi állomásaival kapcsolatban elmondható, hogy külterületen szerzett tapasztalatairól sokkal nagyobb elismeréssel nyilatkozott, mint a városiakról. A *Vásárhelyi Újság* 1933. augusztus 20-án közölte *Bolondkocsi, pávafarkú traktor stb.* című cikkét, melyben a földjét művelő parasztember találékonyságát, ötletességét dicséri. „A magyar földműves remekül tudja egyszerűsíteni a munkáját. Jóformán minden lépésénél van valami ötlete, amivel rövidíteni, egyszerűsíteni és eredményesebbé lehet tenni a keserves kézi munkát.” Három olyan találmányt mutat be, melyekkel Vásárhelyen találkozott: a learatott gabona gazdaságos bevontatására kitalált (egyébként nem vásárhelyi találmány) bolondkocsit, a cséplőgép elejéhez síneken hozzáépített traktort (mindkét gépből elvettek 2–2 kereket, így a traktor könnyedén vontathatta a cséplőgépet, miközben „úgy néz ki, mintha a traktornak óriási pávafarka nőtt volna”), valamint a deszkából készített miniatűr szélmalmot. Írása végén szomorú az összegzés: „Alig van szerszám a tanyán, amelyen valami javító változtatást ne tenne a kisgazda. Milyen kár, hogy nem gyűjtik a szakemberek. Magyarországon körülbelül háromszor annyi zenetanár van, mint amennyi gazdasági szaktanító. Pedig mintha az emberek Magyarországon inkább a mezőgazdaságból élnének.”

Másik, 1933-ban keletkezett írásában egy olyan gazdát mutat be, amilyen barátai elmondása szerint „nincs több egész Magyarországon sem”. Maczelka Mihály – vagy ahogy írása címében Móricz is nevezi, *Takaros Macelka* – parasztgazda a Vásárhelyi-pusztán örökölt egy 17 holdas kisbirtokot, melyet aztán vásárlással és bérlettel 28 holdra növelt. E földön önmaga és családja munkaerejének végletes kizsákmányolásával, szinte a mániákusságig pontos és takarékos gazdálkodással teremtett mintagazdaságot. „A hódmezővásárhelyi tanyákon sok kiváló modern parasztgazda van, sokan vannak, akik díjat nyertek a mezőgazdasági kiállításon, nagyszerű tenyésztők és kiváló termelők. De takaros Macelka csak egy van.” Saját bevallása szerint napi két órát aludt, miközben mind a földjén, mind tanyájában és annak környékén katonás rendet tartott. Kapáláskor háttal haladtak előre, hogy ne tapossák össze a földet, boronálás után a göröngyöket fejszével szétverték, miközben a búzatáblát is gyomlálták, a répát szedéskor egyenként lesikálták és

megmosták. „Ha a lónak elég abrakot adok, elnyúzhatatlan. Akármennyit tud dolgozni. Az ember is. Csak enni kell. Mi az ételt soha nem vonjuk meg magunktól. A bort is szeretem. Én részeg nem voltam soha életemben, de mindig bort iszom víz helyett. A fiaim is, a lányaim is, hát miért ne bírnánk dolgozni?” Utóbb néhány rokona megpróbálta követni a példáját – sikertelenül. Maga Maczelka is érezte, hogy módszere egyszeri és megismételhetetlen: „A mai parasztot mindennap büntetni kéne reggeltől estig, mer annak csak a billiárd meg a rádió, meg a lustálkodás köll. Jöjjön ide! Le hagyom a nyakamat vágni, ha egy hétig kibírja a munkát velünk.”

Import: a maszlag

Nagy Lajos (1883–1954) 1932 májusában járt Hódmezővásárhelyen, szinte szociológiai felmérést végezve a városban, melyet még abban az esztendőben *Alföldi város* címmel jelentetett meg. Körsétáját a Kossuth téren kezdte – „Maga a főtér legalább akkora, mint a budapesti Erzsébet tér” –: „Részben trachitkövekkel, részben téglával, sőt itt-ott keramittal kirakott aszfaltos járdákkal szegélyezett terep ez, körülvéve a város úgynevezett „nevezetesebb” épületeivel: városháza, református ótemplom, takarékpénztár, szálloda étteremmel, óriási hodályszerű kávéházzal, emeletes díszteremmel a bálók s gyűlések számára. A főtéren dús lombozatú fák zöldellnek, akácok, szilfák, platánok, hársfák s a parkozott részekben fenyők...” A tér közepén és egyik szélén álló szobrokat (Kossuth-szobor és a Korsós lány) művészeti közhelynek nevezi ugyan, de megállapítása szerint „az egész kép kellemes a szemnek; faragott kő és dús termőföld, tehát kultúra és őstermészet találkozója ez”. De „az első illúzióablók ott állnak a tér közepén”, a város párezer munkanélkülijének egy része, akik „kopottak, rosszkedvűek, borotvátlanok, piszkosak; több mint kopottak, mert rongyosak; több mint rosszkedvűek [...], mert apatikusak, elnyűttek, összetörtek”. „Van a főtéren néhány pad is, azokon is munkanélküliek üldögélnek – szép, hogy van pad, bizonyára nem nekik csinálták, sőt ha tudták volna, hogy ilyen lesz a padok közönsége, dehogyis rakták volna azokat ki erre a díszes térre; most már nem sikk rendes polgárnak e padokon megpihenni, de szép, határozottan szép a várostól, mármint emberek közületétől, hogy így állván a dolgok, nem szedetik be a padokat.”

A főtérről minden irányba elágazó utcák nyomát követve az író a helyi utcanévadás gyakorlatát dicséri. „Rothermere utca, Rákosi Jenő utca – ezek a nevek apró kisiklások, az utcák itt – talán kivételesen – megtartották régi, jobb nevüket, s ily kellemesen magyar utcanévre is akadunk: Oldalkosár utca; de még a híres primásról elnevezett Béla cigány utcát sem éktelenítették még el valami grófnak a nevével”. „A főtérről bármely irányban indulunk, ha a város szélére akarunk eljutni, hosszú, legalább másfél kilométeres utat kell megtennünk. És ekkor csak a belső város határát értük el, mert a városnak óriási a tanyaterülete.” A hosszú, egyenes utcák egy szinte falusias világba vezetnek: „Teljes kilátás a szabad égboltra. Az áramló levegő. A csönd. A kilátást nem fogják el a szem elől közeli magas falak; az utcán hosszában végigvetett tekintet több kilométerre elrepülhet, s nem

ütközik százlépésnyire valamely kanyarulatnál falba. A levegő üdeségét fokozza a fák rengeteg száma. Az utcákon mindenütt fa. Nem egy utcán – például Jókai utca – négyes fasor. Legtöbb az akác, de sok a nyárfa, a szilfa, a magasra nyúló jegenye. Köveze viszont csak a belső utak vannak, s az egyetlen öntözőautó is csak ezeket portalanítja.”

Az író meglátása szerint a város életvitelét a vegetálás határozza meg. „Este tízkor már csend. Az utcákon legfeljebb azokkal találkozni, akik a mozgóképszínházból mennek hazafelé. Pedig az esti ég tiszta, tündökölnek a csillagok, a tejút szinte plasztikussá erősödve fehérlik, s az akácfák ontják viráguk illatát...” A csodás virágillatnak azonban „hatalmas ellenséges erőn kell diadalmaskodnia: az utcák szélén szennyvízvezető árkok húzódnak, beléjük ömlik az istállók piszka”. A főtér szögletén álló szálloda hatalmas dísztermét ekortájt már csak politikai gyűlések megtartására használták, a korábban szokásos előadások, zeneesték, színdarabok elmaradtak. A kávéházban és a kaszinóban a rómi, az alsó és a dominó volt a legfőbb szórakozás, a sakk „már túl magas”. Képeslapokat és külföldi újságokat éppúgy nem járattak, mint a kor legjelesebb magyar folyóiratait (*Nyugat*, *Századunk*, *Társadalmi Szemle* stb.). A fővárosi napilapok közül a *Pesti Hírlapot*, a *Friss Újságot* és a *Kis Újságot* olvasták valamennyire, míg a *Népszava* 500 példányban fogyott: „érezhető a Budapesttől való távolság, amely időben öt-hat óra, pénzben azonban, az emberek pénzbeli erejét tekintve, nagyobb, mint San Francisco távolsága New Yorktól”. A három helybeli lap kis cikkeket, pesti lapokból átvett híreket és – gyakran semmitmondó, üres szóvirágokkal teli – vezércikkeket („export a búza, baromfi, tojás, import a maszlag”), és helyi eseményekről szóló közleményeket tartalmazott, sok sajtóhibával. A könyvkereskedelmi adatokat – Móricz után szűk tíz évvel – Nagy Lajos is kárhoztatta: „Szinte mulatságos: a helybeli könyvkereskedő azt állítja, hogy a könyvvásárlás az utóbbi időben erősen föllendült. Tudniillik még egy-két évvel ezelőtt egyáltalában nem vettek könyvet, tehát ha most havonta húsz könyv fogy is el a hatvanezer lakosú városban, az már föllendülés.” Közben itt is hódított a bulvár: „A kávéházi takarítóasszony a *Képes Nagy Mesenaptár*-t olvassa; a pincér saját pénzén vásárolta meg a *Kalandorok, árulók, kémek* című könyvet...”

A gazdasági világválság szomorú kihatásai természetesen Hódmezővásárhelyen is jelentkeztek: „olyan szegényeket, olyan rongyosokat, olyan folt-hátán-foltba bújt ágrólszakadtakat lehet itt látni lépten-nyomon, hogy az ember megáll, és utánuk bámul – de ők is visszaneznek, mert tudatában vannak annak, hogy a nyomornak az a foka, amit ők mutatnak be, már látványosság”. Nagy Lajos elbeszélgetett a városi Népkertben dolgozó napszámos parasztokkal: „Szerettem ezeket a napszámosokat. Értelmes emberek. Értelmesebbek, mint a rajtuk élősködő rétegek, habár – hogy túlzásnak ne lássék az ítéletem – értelmességük inkább negatív, azaz megnyilatkozásaik mentesek a bárgyúságtól.” A napszámosok éppen ebédeltek, „az ebéd kenyér és szalonna. Elmondják, hogy általában ez a kosztjuk, ezenfelül alig akad más is, legföljebb leves, krumpli „hajában”, néha valami tészta.” Napszámuk tisztán 1 pengő 60 fillér körüli, „még a silány élelem is alig kerül ki belőle. Ruhát venni meg talán már soha az életben nem tudnak. Ronggyal foltozzák a szakadásokat, de majd a rongy is elfogy. Az egyik 1918-ban jött haza a frontról, azóta tizen-négy esztendő alatt kétszer vett cipőt. Egy pár csizmának az ára huszonkét pengő, ez félhavi kereset, csizmáról tehát „még csak álmodni sem lehet”.

Mégis ezeket a napról napra tengődő embereket is mélyen áthatotta a lokálpatriotizmus, ami magával ragadta a fővárosi szemlélőt: „felhívják a figyelmemet a nótáikra, elhalt népköltőjükre, a nótaismerő tisztviselőkre, a jeles népdalénekesükre, a városból származó festőre és szobrászra, egy kőfaragóra, aki művészi szobrokat is készít, a nyelvükre, a híres harmonikás csizmákra, a díszes subákra, cifra szűrőkre, a csigatészára, sajátos lepényeikre, a külföldön is ismert neccükre, a cserepesekre; itt az egész legutóbbi időnkig mindig ellenzéki képviselő volt – mondják, itt terem az ország legjobb búzája – állítják; innen még Londonba is exportálnak pulykát – dicsekszenek vele”.

Az, hogy azért nem szabad minden szavát halálosan komolyan venni ezeknek a leírásoknak, adekvát módon jelzi Nagy Lajos írásának egy bekezdése, melyben a vásárhelyi ember külső tulajdonságait igyekszik érzékeltetni. „Az arcot úgy próbálom elképzeltetni – képek hiányában –, hogy az állathasonlítást veszem segítségül. Ha azt mondom, hogy van gorillaképzű, birkaképzű és kutyaképzű fej, akkor ez a típus a kutyaképzűek közé tartozik. Hosszú koponyájú – homloktól tarkóig –, összenőtt szemöldökű, nyílt homlokú, egyenes, hosszú orrú (hegyes orr), keskeny szájú az az arc, amely itt lépten-nyomon látható, mely által minden harmadik ember annyira hasonlít egymáshoz, mint testvér testvéréhez. Testalkatban pedig ugyanez a kedves képzű típus, de meg az egész emberanyag silány. Ha a kretschmeri felosztást vesszük segítségül, mely szerint van atletikus, piknikus és aszteniikus, de talán egyszerűbben is megmondható ugyanez: az emberek keskeny vállúak, gyenge izomzatúak; tagbaszakadt, fess embert – a nem úri osztályban – alig látni.”

Nagy Lajos három év múlva – a következőkben bemutatásra kerülő írótalálkozó egyik résztvevőjeként – a vásárhelyi tanyavilággal is megismerkedhetett közelebbről. Tapasztalatairól a *Válasz* folyóirat 1935. novemberi számában számolt be, *Találkozás a hódmezővásárhelyi tanyavilággal* című írásában. „Az első bajt Hódmezővásárhellyel már a pesti kávéházban tapasztalja az ember, amikor menetrendben keresgéli, hogyan is juthat el ebbe a városba. Hódmezővásárhely nem vasúti fővonalon fekszik, s csak átszállással érhető el. Ez nemcsak a fővárossal való személyforgalmát nehezíti s végeredményben bizonyára csökkenti, hanem gazdasági tehertétel is.” Nagy Lajost a háromnapos találkozó idején egy 149 holdas gazda látta vendégül: „Kruzlicz Flórián jó gazda, ezt közölték velem, s ami nagy szó, a birtokán nincs egy fillérnyi teher sem, nem kell kamatot fizetnie; neki csak az a gondja, hogy az adóját megfizesse, s ő maga családjával megéljen.” Miközben a gazda a nehéz természeti körülményekről, a rossz termésről, az alacsony árakról beszélt, vendége tüzetesen megfigyelte: „igen értelmes, széleskörű érdeklődésre képes, pompásan beszélő, magát világosan s pontosan kifejezni tudó kitűnő magyar ember”.

Kevésbé volt azonban jó véleménnyel a kutasi anketon felszólaló egyik helyi potentátáról, az egyesek által a város „örökös országgyűlési képviselőjével”, Kun Bélával beazonosított személlyel. A gondolatébresztő előadások ellenére „ha a sikert a felhangzó tapsokban keressük, akkor igazi sikere annak az úriembernek volt, aki többek közt ezt mondta: „Beszélnek itt egyesek munkásról és munkaadóról. Hát én, kedves barátaim, ilyen különbséget nem ismerek. Én nem ismerek munkást, én nem ismerek munkaadót, mert én kedves barátaim, csak magyarokat ismerek, magyarokat, magyarokat és magyarohokahat!” Szólni nem akaró tapsot kapott a szónok, s kéjes hörgés formájában jelentkezett az „uh-úgy van!” [...] Adva van egy magyar orvosi gyülekezet, melyen a rák elleni küzdelemről tanácskoznak. Valaki előadást tart a rákoperációról, egy más a rádium-besugárzásról, ismét

más a röntgenezésről. Ekkor feláll egy úriember, és a következőket vágja ki: „Én nem ismerem rákosokat, nem ismerem ráktalanokat, mert ilyenek nálunk nincsenek, nálunk, kedves barátaim, csak magyarok vannak, magyarok és ma-hagyaha-rohok!”...

Proletárvirágok és bajbajutottak

Simándi Béla aranyadalmi külterületi tanító 1935. augusztus 25–27. között unikumnak számító írótalálkozót szervezett a Vásárhelyi-pusztán, mintegy 30 író, újságíró és publicista részvételével, időszerű társadalmi, politikai és kulturális kérdések megvitatására. A meghívottak személyesen találkozhattak a pusztai parasztemberekkel, kölcsönösen megismerhették egymás véleményét a korszak megoldást sürgető problémáiról. A vendégek 25-én érkeztek meg a Hugo Hartung munkásságának (*Ich denke oft an Piroshka*) köszönhetően aztán európai hírnévre vergődött vásárhelykutas vasútállomásra, majd Gregus Máté köszöntője után a helyi tejszövetkezetben reggeliztek, elszállásolásuk után pedig a Hangya szövetkezetben elköltött vacsora zárta a napot. 26-án Kakasszékfürdőn tettek látogatást, megtekintették a kutas olvasókört, a Hangyát, Gregus Máté, Mérai Sándor és Mónus Imre tanyáját, s a napot a kutas Népházban tartott értekezlet zárta. 27-én Vásárhelyen tartózkodtak, meglátogatták a Kokron-gyárat, a kaptafaüzemet, a múzeumot, a majolikagyárat, az erdei óvodát, a mezőgazdasági szakiskolát és a Serház téri inségalakásokat, végül irodalmi est zárta a programot. A korszellemre jellemző, hogy az összességében ártatlan találkozó széleskörű rendőrségi nyomozás követte, végül főszervezőjét, Simándi Bélát állásából elmozdították, „működése Hódmezővásárhelyen nem kívánatos” felkiáltással Lajosmizse egyik tanyai iskolájába, Kulapityére helyezték át.

Féja Géza (1900–1978) Viharsarok című munkájában állított emléket e látogatásnak. „Aki ezt a 60 000 lakost számláló várost bejárja anélkül, hogy életébe mélyebb bepillantást nyerne, mégis két nagy élménnyel távozik. Egyik a nyers s még mindig várakozó tiszántúli néperő, melynek mozgósító „jelszavát” még egyetlen magyar politikus sem találta el; a másik pedig a város és a nép szervezetében rejlő kálvinista zártság. A kapuk, a szívek, a lelkek nehezen nyílnak meg.” Féja is a belvárosban kezdi virtuális sétáját, melynek „jövevény voltát nagyban enyhíti a török mecsetre emlékeztető kálvinista templom s a tömör erőt sugárzó városháza. A módos gazdák háza átmenet a régi parasztház s a polgáris épület között. Szerkezetükben s komoly fekete-barna színükben, két-három méter magas, tömör kerítéseikben és néma nyugalmukban magabizó méltóságot s kemény zártságot találunk. Végre egy város, ahol az építkezés a nép belső világából is kevert valamit a malterba.” A belvárosból kifelé haladva aztán „a szegénység utcái az ősfalut varázsolják eléink. De nem az ő házaik jelentik a társadalom legmélyebb mélységét. A város szélén sokasodásnak indultak a proletár putrik, mint a háború utáni korszak végső eredményei.”

Az író a nehéz helyzetben lévő vásárhelyi gazdatársadalom legnagyobb hibájának a – leginkább tespedtségéből fakadó – közönyt tartotta: „A szegénység itten ma is olyan, mint Szántó Kovácsék idejében, percek alatt mozgósítható, öntudatos, szerepet követel magá-

nak a városi és az országos politikai életben. A módosgazda-réteg viszont teljesen passzív. Nem mondhatjuk, hogy a szegénységgel szemben az „úri érdekekhez” húzna, cselédjeivel patriarkális szellemben bánik, de nem bír irányt vállalni és tájékozódás nélkül ténfereg az adott rendszer s a múlt századból ittrekedt önegyvennyolcas szófecsérlés között. Itt valóban megdöbbenhetünk, hogy a politikai frázisoknak milyen hosszú az életük Magyarországon. A megrekedt mucsai negyvennyolcasság 1880-ban ugyanazt kiabálta a piacon, amit napjainkban kiabál. S a megrekedt nagygazda-réteg élete természetes „díszének” tartja ezeket az üres szózuhatagokat. Nem hisz nekik, nem bízik bennük, de továbbra is létalapot ad számukra.” Az „üres szózuhatagok” embereként itt is felsejlik tehát Kun Béla képviselő alakja...

Féjára mély benyomást gyakorolt a város érdekes „népjóléti” intézménye, a nyomorkaszárnya. „Régi ütött-kopott épület ez s valóban kaszárnya volt valamikor. Anélkül, hogy átalakították volna, ide helyezik a kilakoltatott szegényeket. Itt kell élniük s halniuk, az utóbbi sokkal könnyebben megy. Még a hajdani „karcerben” is egész család lakik. Négy egymásba nyíló szoba: négy család benne. Valóságos „dühöngő” ez az épület, egész nap, reggel s este folyik az idegeket tépő átjárás.” Nem csoda, hogy elhagyva e nyomorkaszárnyát, a mögötte lévő erdőben található óvodát tekinti „a város egyetlen komoly szociális intézményének”. „Az emberi jóvátétel kis tisztása ez az óvoda. Játszanak, napoznak a kicsik, s enni kapnak. Ha melléjük állítjuk nagyobbacska testvéreiket, senki sem hinné el, hogy egy apának-anyának gyermekei. Az óvodások vidám, jól táplált, barátságos, beszédes, szép gyermekek, a nagyobbak húzódozó, rongyos, sápadt, félénk proletárvirágok.”

A seregyei „proletárvirágot”, fiatal és gyermekmunkást felszippantó Kokron-féle textilgyárban tett látogatás sem volt örömteli élmény. „Az üzem természetesen inkább az ifjúmunkásokat szívja fel, a képzett iparosok ma is kivándorolnak; Amerika felé azonban már nem lehetséges, így több iparos Afrikába vándorolt. [...] A gyárban forró s helyenként büdös a levegő, a legnagyobb hőségben sem találtam a munkások számára hűtött vizet. Tíz-tizenkét óra a munkaidő, s 12–20 fillért keresnek óránként. A tizennégy éves leány mire tizennyolc éves lesz: roncs.” De nem volt sokkal jobb a helyzet a kor egyik legnagyobb társadalmi-gazdasági tehertételét jelentő bajbajutottak, az adósságcsapdába került középbirtokos gazdák esetében sem. Nehéz helyzetüket Féja Cz. J. batidai gazda során keresztül mutatja be érzékletesen. A határrész régebben a Pappenheim grófok nagybirtoka volt, majd az évek során kisbérleők kezébe került. Cz. J. zsellércsaládból származott, s mikor 1928 tavaszán lehetősége nyílt a bérelt föld megvásárlására, komoly dilemma elé került: félt is belevágni a vállalkozásba, ugyanakkor nyilvánvalóvá tették számára, hogy egyszeri és megismételhetetlen alkalomról van szó. 41 719 pengőért megvette hát a 36 hold földet, a vételárból 19 074 pengőt azonnal be is fizetett a helyi nagybanknak, búcsút intve ezzel éveken át kuporgatott tőkétének. A parcellázást az egyik nagybank bonyolította le, ami nem véletlen, ez számított ugyanis évtizedek óta az egyik legnagyobb üzletnek: ilyenkor lehetett bőséges „vámot” kivetni a parasztság földéhségére, arra, hogy „ha a paraszt már félig-meddig birtokában érzi a századok vagy még mélyebb korok óta sóvárgott földet, rendszerint elveszíti józan ítélőképességét. Belső lázba jön, a legkedvezőtlenebb feltételeket is elfogadja, mert e belső láz forráságában végtelennek érzi erőit, s csupa ragyogásnak látja a jövőt”.

Az első csalódás akkor következett be, amikor sor került újonnan vásárolt földjük kataszteri osztályba sorolására. Amíg egyszerű bérlők voltak, addig az uradalom adójának reájuk eső részét fizették csupán, ami alacsony összeg volt, lévén a nagybirtok mindig sílányynak tüntette fel földjeit. Az alacsony kataszteri osztályba sorolás és így csekély összegű adó fizetése általi „csalafintaságra” a hivatal rögtön rájött, ahogy a korábbi uradalmi földterület kisparaszti kézre került. A föld értéke azonnal alaposan felszökött, s a degresz-szív adórendszer alapján adójukat mintegy háromszorosára emelték. A magát önállósító, s nyakába rögtön súlyos terhet vevő, „felsőbb nemzeti” segítségben hiába bízó birtokos aztán mégis fejlődésnek tudta indítani gazdaságát: házat, istállót, ólakat, fészert épített, gyümölcsöst telepített, szikföldet tett művelhetővé, nagy baromfityénységet rendezett be. A lendületes fejlődés közepette ráadásul a nélkülözhető családtagok továbbra is nap-számba jártak. A szorgalommal párosult tehetség meghozta gyümölcsét: újabb 5000 pengőt fizettek ki a banknak. Boldogan tekinthettek tehát a jövőbe. Ekkor kopogtatott be ablakukon a világgazdasági válság.

Emberünk nem tudott tovább fizetni. A bank elárvereztette a birtokot, s megvette nagyjából annyiért, amennyivel a gazda tartozott neki, csak néhány száz pengőt kellett a banknak fizetnie, de még az sem lett a birtokosé: lefoglalták adóhátralékai fejében. A bank így kapott az eladott földért összesen 24 070 pengőt, s a történet végére visszakapta ugyanazt a földet néhány száz pengőért – csak immár tanyával, gazdasági épületekkel, javított földekkel, szőlővel, gyümölcsfákkal. S még csak ekkor jött az igazi huszárvágás. Mihez kezdjen a nagybank a földdel? Láthatták, hogy birtokosunk és családtagjai milyen szorgalmas, ügyes emberek. Megkapták hát újra ugyanazt a földet bérletbe, akár egykor, a Pappenheim grófok idejében. Csak immár nem az uradalomtól, hanem a banktól bérelték – és ami cseppet sem mellékes, közben búcsút inthettek felhalmozott kis tőkéjüknek.

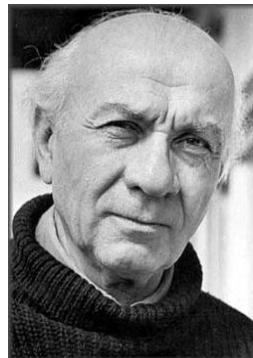
Külön fejezetet érdemelt a *Viharsarokban* az írótalálkozó bázisa, az akkor még a város részét képező Vásárhelykutas, „Hódmezővásárhely tanyavilágának [...] központja”, elsősorban id. Gregus Máté munkásságának köszönhetően. Móricz Zsigmondhoz hasonlóan a lesújtó városi tapasztalatokat ellensúlyozzák Féjánál is némileg a külterületen látottak: „Kutasnak a Greguss-birtok a csodája, s legkülönb eredménye. Idősb Greguss Máté majdnem félszázaddal megelőzte korát, az alföldi homokon megalapította a gyümölcsös parasztbirtokot.” Gregus fiatalon örökölt 11 hold gyenge, szikes földet csupaszon, azaz tanya nélkül. Birtokát aztán élete végére az ötszörösére növelte, négy tanyát, hengermalmot, pálinkafőzőt épített, miközben önműveléssel tett szert jelentős tudásra, közel 500 kötetes könyvtárat gyűjtött össze, s szinte hobbiból írta meg a régi Pusztá krónikáját. A fia, ifj. Gregus Máté által vezetett gazdaságban „47 hold földje van a tanyának, tíz hold belőle epreserdő, baromfit tenyésztenek benne. Az eper egész nyáron keresztül táplálja a nemesített parlagi fehér baromfit. A gazda arra is gondolt, hogy egységes baromfit tenyészzenek az egész környéken s húsz tojást adott bárkinek, aki hajlandó volt ennek fejében két darab jércét visszaszolgáltatni. A terület többi része, 37 hold, végig gyümölcsös. Őszibarackerdő, almaerdő, gyönyörű jeruzsálemi szilvák, cseresznye, nemesített meggy.”

A gazdasági eredmények mellett a Gregus família kulturális nevelőmunkájának értéke is felbecsülhetetlen volt. „A népes család szelleme, lelkivilága merőben különbözik a tanyai gazdákétól. Jártam érettségizett, sőt egyetemről visszaszakadt gazdáknál, ám a csupán elemi iskolát végzett gyümölcskertészek lelkivilága mélyebb, tisztultabb, kultúrájuk

komolyabb, gyökeresebb, mert a magyar agrárlélek, agráréletforma alakult át bennük. Ezeket az embereket növények, virágok s gyümölcsfák nevelték. Szelídség, finomság és bizonyos átszellemültség honol házukban, s a családi életnek egészen különös melegsége.” A nevelőmunka eredményeképp „némelyik napon öt-hat szekér fordul be a tanyára tanulni vágyó paraszttal. Ez a kis gyümölcserdő minden iskolával felér.”

Vásárfia gyanánt

Szintén az írotalálkozó résztvevője volt *Illyés Gyula* (1902–1983), aki *Írók a nép között* címmel a *Nyugat* 1935. októberi számában emlékezett. Előjáróban a szervezőket dicsérte, akik nem a könnyebb ellenállás felé mentek el – „sokkal üdvösebb, ha helyi képviselőket hívnak meg, vagy díszpolgárokat választanak” –, hanem olyan írókat láttak vendégül, akiknek támogatása „legjobb esetben is húsz-harminc év múlva jelentkezhet”. „A rengeteg munka és költség tehát, amelyet a fogadás, elhelyezés, szervezés igényelt akkora területen, önzetlen volt, hasonlított a diófát ültető öreg fáradságához, akit nem érdekel, hogy élvezni fogja-e ő is a fa gyümölcsét; bennem mély tiszteletet keltett.”

A nagyrészt fiatal írókból álló társaságot a pusztaiak Illyés emlékei szerint kitörő örömmel fogadták, jóllakatták őket, majd kezdődött a látogatások hosszú sora. „Aztán szétoszoltunk. Mint valami különös vásár végén, az összegyűlt tanyások mindegyike a kocsiban egy-egy íróval vitt mutatóul vagy vásárfia gyanánt haza. Én egy rokonszenves, művelt, korombeli gazda nyakába jutottam, Győri Sándoréba. Próbáltam elképzelni, mit gondolhat furcsa szerzeményéről, akit látatlanban sóztak rá, s mit gondolnék én az ő helyében egy íróról, úgy általában, minden előző ismeretség nélkül? Feszélyezve éreztem magam, mint mindenkor, midőn valami szerepre kényszerülök, ha csak egy mesterségére is. Szerepszerem rövidesen emberré váltunk...”

Illyés a várost folyamatosan szűkebb pátriájával, a Dunántúllal hasonlította össze. „Elcsodálkoztam a különbségen. Úgy is értelmezve a szót, amennyivel itt minden különb, mint a Dunántúl.” Lenyűgözte, hogy a külterületen élő gazdák a 10–20 kilométernyi távolságot rendszeresen leküzdik, „hogyan kapcsolatot keressenek a világgal, a kultúrával és egymással”. A szétszórt tanyák közt sűrű szövedékben működő olvasóköri helyi hálózata kiváló összehasonlítási alapot képezett a dunántúli körökkel: a kétségbeejtő anyagi helyzet ellenére egyértelműen Vásárhely felé billent a mérleg nyelve. „A tanyai gazda az egész napi egyedüllét után nem sajnál tíz kilométernyi gyaloglást vagy kocsizást, hogy este valami hírhez, vagy könyvhöz jusson.” Elszomorította viszont a földnélküli tanyások aggasztó helyzete, „akiknek ütött-kopott, sárból vert kalyibáik úgy állnak a szikesedő sivatag közepén, bekerítetlenül, elhagyottan, akár a kirgiz jurták a sztyeppén. Azzal a különbséggel, hogy közöttük egyetlen háziállat sincs. Pár rongyos, beteg gyermek ül a porban s néz az aggastyánok közönyével a kérdezőre.”

Susán zugainak szépsége

A vásárhelyi gimnáziumban és a leánylíceumban 1945 és 1948 között tanító Németh László (1901–1975) is elkészítette a saját emlékező írását *Hódmezővásárhely* címmel, melynek első részében szól a régi Vásárhelyről, indulásként a Féja által már említett „kálvinista zártság” képeivel. „A vásárhelyi körgát [...] a kisállomás felől jövő utazó szemében a várost a magasba emeli”, miközben a belvárosi utcák mentén található „dupla, nappal is zárt kapuk per sze mást, többet is rejtettek, nemcsak a kapubolt ívébe belógó folyondárt s a kert mélyén csobogó artézi kutat; – értékes, magukért küzdő magánéleteket”.

A korszak irodalma Németh László szerint felületes képet adott csupán a magyar vidéki városokról – ha adott egyáltalán. „Az egyik, amit ezekre a városokra rákentek: a műveletlenség. Nos, nemigen hiszem, hogy az ország bármely más pontján, még az értelmiséget magábaszívó Budapesten is, ezer lélekre több művelt fő esett volna, mint Vásárhelyen, amikor én oda-kerültem.” Vásárhelyen virágzott a művészet, pedig aki „e szikkel jegyes földön, ebben az építészeti sivatagban mutatja fel a szépet, annak nemcsak a szépség iránt kell eredeti érzékének lennie, de azt a tapasztalatot is ott kell hordania a szívében, amely otthonosabban jár a kopárság kivirágzó jelei, mint a sorsától idegen, mutatós vonalak közt. Amióta Tornyai képeit a vásárhelyi műértők kis köre az ország közkinccsévé tette, nem kell sokat magyarázni, a szépség miféle neme az, amit a Susán zugaiban vagy a határ nagy, üres ege alatt ott érez az ember.” A másik sztereotípa a provincializmus volt, „a vakondszemszög; az emberek csak a városukat látják abban is, ami túlesik rajt. Ennek is épp a fordítottja volt igaz. Az emberek itt, még ha különben tájhazafiak voltak is, előszeretettel foglalkoztak olyan dolgokkal, amelyeknek a környezetükhöz nem volt köze. A néprajzos orvos, aki országosan elismert népdalgyűjtő is volt, jellegzetes vásárhelyi alak inkább az ásványgyűteményével lett: itt, ahol semmiféle ásvány nincs, színes opálokkal, chizarobinokkal rakta tele rendelőjét.” Hódmezővásárhely sohasem tudott megtartó város lenni: „a baj Vásárhelyt nem a műveletlenség volt, hanem hogy a meglévő műveltséggel sem lehetett mit kezdeni. [...] A város néhány civis család kezében volt, akik nem tűrtek beleszólást a helyi ügyekbe; az országos dolgok pedig Pesten intéződtek: aki lenni akart valami, oda kellett mennie, a helyben maradtak a vidéknek kijáró eleve-megvetésben éltek.”

Az író érzékletes képet fest középiskolai tanítványai jelleméről, mindennapjairól: „ami énnekem (aki előtt Pesten akkor már több ezer diák vonult el) azonnal szemet szűrt s amit azóta is „vásárhelyinek” érzek, nem is volt egyik vagy másik réteg sajátosága; jellemző volt az a diákok túlnyomó részére; nemcsak a bessenyő képű, karbunkulus szemű őslakókra, a közéjük települtekre, a genius loci által átjártakra is. Szemben velük a frissen beszárma zott, többnyire tisztviselőgyerekek kisebb csoportja állt. Volt egy-két osztály, amelynek ezek adták meg a jellegét: ezekben általában biztosabb volt a lecketudás, tisztábban hideg a levegő, de hiányzott az a sajátos kedvesség, amelyben a sunyiságból és hóbortosságból is volt valami, de ugyanakkor addig nem ismert megértés s igen: tisztaszívűség is sugárzott.” Tapasztalatai alapján a vásárhelyi diák „hogy szorgalmas lett volna, azt nem lehet ráfogni; sőt, néha, főleg dolgozatírásnál, bámulatba ejtett a sok álmunka, csalafinta-

ság, amellyel a megkívánt igazi erőfeszítést megkerülte. De erögazdálkodásukban volt valami lírikusi; a fölhalmozott renyhesség, ha valami beléjük kapott, nagy tanuló lázokban robbant ki. Jellemet, amely szigorú nevelésen, korán szerzett elveken alapult, nem sokat találtam köztük, de annak az illojális pimaszságnak sem volt nyoma, amelyből pesti iskolákban már kaptam ízelítőt. Fényes szemükben, cigányos modorukban mosolygó paktum ült a közös munkakerülésre, de a szép dolgokban való részvételre is. Volt bennük [...] valami bennszülött báj, amely nemcsak lekenyerezett, de remeklésre is sarkallt. Azonkívül értelmesek is voltak, a lányok még inkább, mint a fiúk. S volt egy tulajdonságuk, amely az együttthaladást, néha az együttzáguldást lehetővé tette: erős szimat a műveltség dolgai iránt, mely ha megfelelő táplálékot kapott, zúgolódás nélkül vitte őket a tananyagon messze túlra is.”

